

ВИЗНАЧЕННЯ ТИПІВ СОЦІАЛЬНИХ ОЧІКУВАНЬ МЕТОДОМ КЛАСТЕРНОГО АНАЛІЗУ

Попович І.С., доцент, к. психол. н.,

доцент кафедри педагогіки, психології й освітнього менеджменту

Херсонський державний університет

У статті емпірично визначено і теоретично обґрунтовано типи соціальних очікувань особистості методом *k*-середніх. Здійснено класифікацію емпіричних показників досліджуваного феномену і виокремлено п'ять типів очікувань: тип I, тип II, тип III, тип IV, тип V. Зазначено, що послідовність кластеризації від параметрів, що характеризують соціально-психологічні детермінанти очікувань особистості, до параметрів, що характеризують соціальні очікування як важливий чинник конструювання особистістю соціальної реальності, дозволила відшукати причинно-наслідкові зв'язки типів очікувань, пояснити взаємозв'язок особистісного з соціальним у контексті соціальних очікувань. Показано, що наглядні таксономії дозволили обґрунтувати детермінанти типів очікувань всіх дев'яти вибірок, розкрити змістові особливості та умови утворення того чи іншого типу очікувань.

Ключові слова: *типологія очікувань, соціальні очікування, кластерний аналіз, кластер, типи очікувань.*

В статье эмпирически определены и теоретически обоснованы типы социальных ожиданий личности методом *k*-средних. Осуществлена классификация эмпирических показателей исследуемого феномена и выделены пять типов ожиданий: тип I, тип II, тип III, тип IV, тип V. Отмечено, что последовательность кластеризации от параметров, характеризующих социально-психологические детерминанты ожиданий личности, до параметров, характеризующих социальные ожидания как важный фактор конструирования личностью социальной реальности, позволила найти причинно-следственные связи типов ожиданий, объяснить взаимосвязь личностного с социальным в контексте социальных ожиданий. Показано, что наглядные таксономии

позволили обосновать детерминанты типов ожиданий всех девяти выборок, раскрыть содержательные особенности и условия образования того или иного типа ожиданий.

Ключевые слова: типология ожиданий, социальные ожидания, кластерный анализ, кластер, типы ожиданий.

Popovych I.S. Definition of social expectations by a method of clustering analysis. The article empirically defined and theoretically grounded individual types of social expectations. The steps and feasibility of clustering by *k*-means were outlined. It is noted that the sequence of clustering from parameters that characterize the social and psychological determinants of individual expectations, to the parameters that characterize the social expectations as an important factor in designing social reality by an individual, allowed to find cause and effect connections of types of expectations, explain relationship of personal with social in the context of social expectations. It is shown that direct taxonomies let to ground clearly determinants of expectations of all nine types of samples and to discover notional peculiarities and conditions of creation of this or that type of expectation.

Key words: typology of expectations, social expectations, cluster analysis, cluster types of expectations.

Постановка проблеми та її зв'язок з науковими чи практичними завданнями. У останнє десятиріччя бурхливими темпами розвивається психологія конструювання майбутнього. Соціально-психологічна наука збагатилася дослідженнями феномену темпоральності, процесів прогнозування майбутнього, образу бажаного життя, обґрунтуванням психологічних практик конструювання майбутнього, життєвих завдань. Започатковане нами дослідження типології соціальних очікувань [1], запропонована методика визначення типів соціальних очікувань кластерним аналізом є логічним продовженням окреслених наукових пошуків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Вперше кластерний аналіз як метод застосовано в соціологічній науці. Назва «кластерний аналіз» походить від англійського

cluster – гроно, скупчення. Дослідник Р.Тріон першим визначив предмет кластерного аналізу, розкрив сутність і подав методу застосування. Кластерний аналіз – це статистична процедура, що виконує багатовимірну класифікацію даних, які містять інформацію про вибірку об’єктів, тобто впорядковує об’єкти у порівняно однорідні групи [2; 3]. Попри всю значущість і актуальність, проблема типології соціальних очікувань залишається проблемою, що потребує скрупульозного аналізу, емпіричного дослідження і теоретичного обґрунтування.

Мета роботи полягає у визначенні типів соціальних очікувань методом кластерного аналізу, спробі класифікувати їх, розібратися у змістових особливостях. Для реалізації мети було використано такі **методи**: теоретичні (аналіз наукових джерел), емпіричні (опитування, шкалювання), математико-статистичні (кластерний аналіз методом k -середніх за допомогою пакета SPSS v.23.0).

У дослідженні ми спираємося на **праці, які присвячені проблемі** побудови типологій та класифікацій, проблемі соціальних очікувань, та джерела, що висвітлюють особливості використання кластерного аналізу в психологічній і соціологічній науці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кластерний аналіз методом k -середніх полягає в об’єднанні параметрів за окремими факторами у статистичні однорідні групи – кластери. Мета методу – розділити n спостережень на k кластерів так, щоб кожне спостереження належало до кластера з найближчим до нього середнім значенням. Метод базується на мінімізації суми квадратів відстаней між кожним спостереженням та центром його кластера, тобто функції (див. формулу 1):

$$\sum_{i=1}^N d(x_i, m_j(x_i))^2, \quad (1)$$

де d – метрика; x_i – i -ий об’єкт даних; $m_j(x_i)$ – центр кластера, якому на j -ій ітерації приписаний елемент x_i . Простота, швидкість виконання та доцільність застосування для кластеризації великої кількості спостережень

($n=577$) спонукали нас при визначенні типів очікувань вибіркової сукупності зупинити свій вибір на кластерному аналізі методом k -середніх.

Проаналізувавши величезний масив даних, логічним видається об'єднати досліджувані параметри соціальних очікувань особистості в організовані комплекси досліджуваних показників, тобто наглядні таксономії. Доцільним варіантом такої таксономії є кластерний аналіз методом k -середніх (k -means clustering), який полягає у об'єднанні параметрів за окремими чинниками у статистичні однорідні групи – кластери. Кластерний аналіз є незамінним методом класифікації великого масиву інформації на групи, які придатні для подальшого аналізу. Кластерний аналіз методом k -середніх дає найбільш ймовірно-значуще рішення.

Проведення кластерного аналізу нами реалізовано у декілька етапів. На першому етапі отримано емпіричні дані ($n=577$). На другому етапі здійснено підготовку даних до кластерного аналізу і внесено їх у базу даних SPSS v.23.0. Саме на цьому етапі нами визначено необхідний перелік досліджуваних показників, за яким здійснювалася кластеризація. Перелік досліджуваних показників, що застосовані у кластерному аналізі: рівень соціальних очікувань (PCO_0), рівень суб'єктивного контролю (I_3), рівень осмисленості життя (ЗОЖ), намічений рівень мобілізації зусиль (НРМЗ), очікуваний рівень результатів (ОРР), показники властивостей соціальних очікувань за дихотомічними шкалами: інтернальності/екстернальності (IE_0), активності/пасивності (AP_0), відкритості/закритості (BZ_0), та коефіцієнт очікувань (E). Саме перелік з дев'яти ознак вважаємо оптимальним, оскільки, крім рівня соціальних очікувань застосовано чотири ознаки, що характеризують соціально-психологічні детермінанти очікувань особистості, а наступні чотири ознаки характеризують соціальні очікування як важливий чинник конструювання особистістю соціальної реальності. Така логіка вибору ознак дозволяла врахувати однакову кількість параметрів вертикального і горизонтального вимірів дослідження соціальних очікувань особистості, і розраховувати на об'єктивне відображення змістових особливостей у отриманих кластерах. Звісно ми відштовхувалися від

рівнів соціальних очікувань випробуваного як ключового виміру. На третьому етапі ми визначилися, що кластерний аналіз проводимо методом k -середніх. Наступним, четвертим етапом є розподіл n спостережень на k кластерів так, щоб кожне спостереження належало до кластера з найближчим до нього середнім значенням. Однією з вимог є мінімально допустима кількість спостережень у кластері – у нашому варіанті $n \geq 41$. Наступною вимогою до вибірки є її однорідність. Оскільки кластерному аналізу передував факторний аналіз, то дана вимога задовольняється процедурою факторного моделювання. На цьому етапі методом проб визначено оптимальну кількість кластерів – п'ять. Варіант з трьома і чотирма кластерами не відповідає вимогам мінімально допустимої кількості спостережень, а об'єднання у два чи шість кластерів вважаємо недоцільним. Робота алгоритму кластеризації починається з того, що перший об'єкт (у нашому варіанті – рівень соціальних очікувань, PCO_0), вважається центром першого кластера, другий – другого і т.д. Іноді це вважають недоліком. Ми дотримуємося думки, що початок кластеризації з рівня соціальних очікувань є доцільним і важливим у контексті нашого наукового пошуку. Покажемо початкові центри кластерів у табл. 1.

Таблиця 1

Початкові центри кластерів (n=577)

№ з/п	Досліджувані показники	Кластер 1 (n=44)	Кластер 2 (n=47)	Кластер 3 (n=78)	Кластер 4 (n=283)	Кластер 5 (n=125)
1	2	3	4	5	6	
1.	Рівень соціальних очікувань, PCO_0	93	82	81	70	47
2.	Рівень суб'єктивного контролю, I_3	266	136	228	209	154
3.	Рівень осмисленості життя, ЗОЖ	122	123	46	154	60
4.	Намічений рівень мобілізації зусиль, НРМЗ	21	15	21	19	12
5.	Очікуваний рівень результатів, ОРР	8	13	13	14	2
6.	Рівень інтернальності / екстернальності, IE_0	0,83	0,65	0,70	0,65	0,15

7.	Рівень активності / пасивності, АП _о	0,80	0,65	0,60	0,55	0,15
8.	Рівень відкритості / закритості, ВЗ _о	1,00	1,00	1,00	1,00	0,60
9.	Коефіцієнт очікувань, Е	0,17	0,69	0,17	0,56	0,42

Важливою особливістю кластерного аналізу k -середніх є те, що в результаті оптимізації відмінності між об'єктами одного і того ж кластера стають малими, а різних кластерів – стають великими. Визначення початкових центрів кластерів є необхідною умовою встановлення мінімальних відмінностей між досліджуваними показниками одного кластера. Покажемо кінцеві центри кластерів у табл. 2.

Таблиця 2

Кінцеві центри кластерів (n=577)

№ з/п	Досліджувані показники	Кластер 1 (n=44)	Кластер 2 (n=47)	Кластер 3 (n=78)	Кластер 4 (n=283)	Кластер 5 (n=125)
1	2	3	4	5	6	
1.	Рівень соціальних очікувань, РСО _о	83	72	71	73	62
2.	Рівень суб'єктивного контролю, І _з	236	173	209	204	182
3.	Рівень осмисленості життя, ЗОЖ	116	107	87	113	83
4.	Намічений рівень мобілізації зусиль, НРМЗ	17	16	16	16	14
5.	Очікуваний рівень результатів, ОРР	11	11	10	10	8
6.	Рівень інтернальності / екстернальності, ІЕ _о	0,73	0,56	0,58	0,59	0,45
7.	Рівень активності / пасивності, АП _о	0,71	0,58	0,58	0,57	0,46
8.	Рівень відкритості / закритості, ВЗ _о	0,72	0,67	0,69	0,71	0,60
9.	Коефіцієнт очікувань, Е	0,38	0,35	0,34	0,37	0,34

Встановлення кінцевих центрів кластерів показує межі масиву досліджуваних показників, що віднесені до певного кластера. Вважаємо за необхідне охарактеризувати отримані кластери.

Отримані кластери є уособленням наглядної таксономії. Послідовність досліджуваних показників свідчить про те, що після рівня соціальних очікувань у пріоритеті для нас є вертикальний вимір – соціально-психологічні детермінанти очікувань особистості, а далі розташовано досліджувані показники соціальних очікувань як чинника конструювання особистістю соціальної реальності. Аналіз отриманих результатів будемо проводити у зазначеній послідовності з урахуванням особливостей соціально-особистісних і міжособистісних. Дамо характеристику отриманих кластерів, беручи за основу середні значення та середньоквадратичні відхилення, що подані в п. 4.3.1.

Кластер 1 (тип I) є найменшим за своєю чисельністю ($n=44$), але таким, що задовольняє вимоги мінімально допустимої кількості варіантів. Випробувані цього типу наділені високим рівнем соціальних очікувань (PCO_o , 93-82), високим рівнем суб'єктивного контролю (I_3 , 266-236), високим рівнем загальної осмисленості життя (ЗОЖ, 122-116), високим рівнем наміченої мобілізації зусиль (НРМЗ, 21-17), середнім рівнем очікуваних результатів (ОРР, 8-11), середнім рівнем інтернальності (IE_o , 0,83-0,73), середнім рівнем активності (AP_o , 0,80-0,71), високим рівнем відкритості ($B3_o$, 1,00-0,72), середнім рівнем коефіцієнта очікувань (E , 0,17-0,38). Важливими характеристиками цього типу очікувань є такі, що відносять його до високого рівня соціальних очікувань, і за своїми змістовими особливостями очікування таких випробуваних є інтернальними, активними і відкритими.

Кластер 2 (тип II) має також невелику чисельність ($n=47$). Випробувані цього типу наділені середнім рівнем соціальних очікувань (PCO_o , 82-72), низьким рівнем суб'єктивного контролю (I_3 , 136-173), показниками середнього і високого рівнів загальної осмисленості життя (ЗОЖ, 123-107), середнім рівнем наміченої мобілізації зусиль (НРМЗ, 15-16), показниками середнього і високого рівнів очікуваних результатів (ОРР, 13-11), низьким рівнем інтернальності (IE_o , 0,65-0,56), низьким рівнем активності (AP_o , 0,65-0,58), відкритістю ($B3_o$, 1,00-0,67), показниками середнього і високого рівнів коефіцієнта очікувань (E , 0,69-0,35).

Кластер 3 (тип III) об'єднує середню групу випробуваних загальною кількістю (n=78). Випробувані цього типу наділені середнім рівнем соціальних очікувань (PCO_o, 81-71), показниками середнього і високого рівнів суб'єктивного контролю (I₃, 228-209), низьким рівнем загальної осмисленості життя (ЗОЖ, 46-87), показниками середнього і високого рівнів наміченої мобілізації зусиль (НРМЗ, 21-16), показниками середнього і високого рівнів очікуваних результатів (ОРР, 13-10), низьким рівнем інтернальності (IE_o, 0,70-0,58), низьким рівнем активності (АП_o, 0,60-0,58), відкритістю (BЗ_o, 1,00-0,69), середнім рівнем коефіцієнта очікувань (E, 0,17-0,34).

Кластер 4 (тип IV) є найбільшим за своєю чисельністю (n=283). Випробувані цього типу також наділені середнім рівнем соціальних очікувань (PCO_o, 70-73), володіють середнім рівнем суб'єктивного контролю (I₃, 209-204), показниками середнього і високого рівнів загальної осмисленості життя (ЗОЖ, 154-113), показниками низького і середнього рівнів наміченої мобілізації зусиль (НРМЗ, 19-16), середнім і високим рівнем очікуваного результату (ОРР, 14-10), низьким рівнем інтернальності (IE_o, 0,65-0,59), низьким рівнем активності (АП_o, 0,55-0,57), відкритістю (BЗ_o, 1,00-0,71), показниками середнього рівня коефіцієнта очікувань (E, 0,56-0,37). Важливо зазначити, що кластери II, III, IV об'єднує середній рівень соціальних очікувань, а наступний поділ здійснюється за суб'єктивним контролем і загальним рівнем осмисленості життя. Характерною ознакою трьох кластерів є інтернальність, активність і відкритість соціальних очікувань.

Кластер 5 (тип V) об'єднує значну кількість випробуваних загальною чисельністю (n=125). Випробувані цього типу володіють низьким рівнем соціальних очікувань (PCO_o, 47-62), низьким і середнім рівнями суб'єктивного контролю (I₃, 154-182), низьким рівнем загальної осмисленості життя (ЗОЖ, 60-83), показниками низького і середнього рівнів наміченої мобілізації зусиль (НРМЗ, 12-14), низьким рівнем очікуваних результатів (ОРР, 2-8), екстернальністю (IE_o, 0,15-0,45), пасивністю (АП_o, 0,15-0,46), закритістю (BЗ_o, 0,60-0,60), показниками середнього рівня коефіцієнта очікувань (E, 0,42-0,34).

Важливими характеристиками цього типу очікувань є такі, що відносять його до низького рівня соціальних очікувань, володіють низьким рівнем очікуваних результатів. За своїми змістовими особливостями очікування таких випробуваних є екстернальними, пасивними і закритими. Таким чином, кластеризація методом *k*-середніх показала оригінальне об'єднання вибірки випробуваних у п'ять кластерів і дозволила вести мову про п'ять типів соціальних очікувань особистості:

- **тип I** – високий рівень соціальних очікувань випробуваних з високими показниками суб'єктивного контролю і загальної осмисленості життя. Мають високий рівень наміченої мобілізації зусиль та середній рівень очікуваних результатів. Очікування наділені високими показниками інтернальності, активності і відкритості;
- **тип II** – середній рівень соціальних очікувань випробуваних з низькими показниками суб'єктивного контролю і середніми та високими показниками загальної осмисленості життя. Мають середній рівень наміченої мобілізації зусиль та середній і високий рівні очікуваних результатів. Очікування є інтернальними, активними і відкритими;
- **тип III** – середній рівень соціальних очікувань випробуваних з показниками середнього і високого рівнів суб'єктивного контролю та низьким рівнем загальної осмисленості життя. Наділені показниками середнього і високого рівнів наміченої мобілізації зусиль та очікуваних результатів. Очікування є інтернальними, активними і відкритими;
- **тип IV** – середній рівень соціальних очікувань випробуваних з показниками середнього рівня суб'єктивного контролю та середнім і високим рівнями загальної осмисленості життя. Володіють показниками низького і середнього рівня наміченої мобілізації зусиль, та середнім і високим рівнями очікуваного результату. Очікування є інтернальними, активними і відкритими;
- **тип V** – низький рівень соціальних очікувань випробуваних з низьким і середнім рівнями суб'єктивного контролю, та низьким рівнем загальної

осмисленості життя. Мають показниками низького і середнього рівнів наміченої мобілізації зусиль, та низький рівень очікуваного результату. Очікування випробуваних є екстернальними, пасивними і закритими.

Отримані і проаналізовані комплекси досліджуваних показників або наглядні таксономії чи класифікації (типології) дають можливість стверджувати про наявність п'яти типів соціальних очікувань випробуваних, і свідчать про правомірність такого розподілу. Покажемо у табл. 3 емпіричні результати розподілу типів соціальних очікувань випробуваних студентської, комерційної і комбінованої вибірок.

Таблиця 3

Емпіричні результати розподілу типів соціальних очікувань випробуваних (n=577)

Студентська вибірка							
№ з/п	Тип соціальних очікувань	КОГПА ім. Т. Шевченка 130 студентів		КДПУ ім. В. Винниченка 106 студентів		ХДУ 113 студентів	
		Кількість	%	кількість	%	кількість	%
1	2	3	4	5	6	7	8
1.	Тип I	15	11,54	9	8,49	18	15,93
2.	Тип II	28	21,54	23	21,70	7	6,19
3.	Тип III	44	33,85	39	36,79	26	23,01
4.	Тип IV	23	17,69	21	19,81	34	30,09
5.	Тип V	20	15,38	14	13,21	28	24,78
Комерційна вибірка							
№ з/п	Тип соціальних очікувань	ТЦ «33м ² етра» (м. Нікополь) 24 співробітники		ТЦ «33м ² етра» (м. Білгород- Дністровський) 15 співробітників		ТЦ «33м ² етра» (м. Джанкой) 25 співробітників	
		Кількість	%	кількість	%	кількість	%
1	2	3	4	5	6	7	8
1.	Тип I	7	29,17	1	6,67	6	24,00
2.	Тип II	3	12,50	3	20,00	1	4,00
3.	Тип III	7	29,17	5	33,33	12	48,00
4.	Тип IV	6	25,00	3	20,00	5	20,00
5.	Тип V	1	4,16	3	20,00	1	4,00
Комбінована вибірка							
№ з/п	Тип соціальних очікувань	«Школа лідера» 24 студенти-стажери		ТОВ «Монополія» HR-структура 10 співробітників		ДНЗ «ХСЛ» 130 учнів	
		кількість	%	кількість	%	кількість	%
1	2	3	4	5	6	7	8

1.	Тип I	4	16,67	3	30,00	10	7,69
2.	Тип II	0	0,00	2	20,00	32	24,62
3.	Тип III	0	0,00	0	0,00	35	26,92
4.	Тип IV	20	83,33	4	40,00	31	23,85
5.	Тип V	0	0,00	1	10,00	22	16,92

Подані емпіричні результати розподілу типів соціальних очікувань дев'яти вибірок показують, що тип I соціальних очікувань найбільше представлений у випробуваних HR-структури ТОВ «Монополія» (n=3; 30,00%) та співробітників ТЦ «33м²етра» (м. Нікополь) – n=7; 29,17%. Серед студентської вибірки найчисельнішою є представленість у випробуваних ХДУ – n=18; 15,93%. Очікувано найнижчою є представленість у вибірці ТЦ «33м²етра» (м. Білгород-Дністровський) – n=1; 6,67%, і в учнівській вибірці ДНЗ «ХСЛ» – n=10; 7,69%. Пояснюємо це річною недостатчею і, як наслідок, складним соціально-психологічним кліматом у ТЦ «33м²етра» (м. Білгород-Дністровський). А учнівська вибірка ДНЗ «ХСЛ» поступається всім студентським і причиною є як соціально-особистісні детермінанти випробуваних, так і змістові особливості організації освітнього соціокультурного простору.

Привертає увагу домінування соціальних очікувань типу II в учнівській вибірці ДНЗ «ХСЛ» – n=32; 24,62% та студентських – КОГПА ім. Т.Шевченка (n=28; 21,54%), і КДПУ ім. В.Винниченка (n=23; 21,70%). Найнижчі значення за типом II у випробуваних ТЦ «33м²етра» (м. Джанкой) – n=1; 4,00% і відсутній тип II у стажерів «Школи лідера» (n=0; 0,00%). Оскільки тип II соціальних очікувань наділений показниками середнього рівня соціальних очікувань і що важливо, низькими показниками суб'єктивного контролю, то превалювання таких очікувань серед учнівської та студентських вибірок є логічним. У той же час серед високомотивованих стажерів-студентів «Школи лідера» тип II очікувань не спостерігаємо. Можемо стверджувати, що соціально-особистісні детермінанти, рівень самоорганізації навчально-професійної діяльності та соціокультурний простір визначальним чином впливають на тип очікувань людини.

Науково цікавим видається той факт, що тип III соціальних очікувань має найбільшу представленість з усіх дев'яти вибірок у ТЦ «33м²етра» (м. Джанкой) – n=12; 48,00%, та у студентських вибірках – КОГПА ім. Т.Шевченка (n=44; 33,85%) і КДПУ ім. В.Винниченка (n=39; 36,79%). Відсутній тип III у випробуваних «Школи лідера» (n=0; 0,00%) і співробітників HR-структури ТОВ «Монополія» (n=0; 0,00%). Що важливо тип III наділений показниками середнього рівня соціальних очікувань, показниками середнього і високого рівнів суб'єктивного контролю, і у той же час низькою загальною осмисленістю життя. Зазначимо, що у Всеукраїнській мережі будівельно-господарчих маркетів «33м²етра» діють однакові стандарти торгівлі на всіх торгових центрах. ТЦ «33м²етра» (м. Джанкой) знаходиться на тимчасово окупованій території РФ, звісно мають місце соціально-економічні, політичні та інші впливи, що позначилися на результатах кримської вибірки. Очевидно превалюючий тип III очікувань є свідченням слабкого зв'язку, що співвідноситься з ціллю – майбутнім, процесом – теперішнім та результатом – минулим. Показники випробуваних ТЦ «33м²етра» (м. Джанкой) перевершили «проблемний» ТЦ «33м²етра» (м. Білгород-Дністровський) – n =5; 33,33%. Пояснюємо це тим, що річна нестача, плінність персоналу, складний соціально-психологічний клімат меншою мірою сприяли утворенню типу III очікувань, ніж процеси загальнодержавного рівня, пов'язані з окупацією. Безумовно дане явище потребує додаткового дослідження, але очевидною видається тенденція.

Кількісні показники типу IV випробуваних «Школи лідера» є значно більшими за всіх інших учасників (n=20; 83,33%). Найменша представленість у студентських вибірках – КОГПА ім. Т.Шевченка (n=23; 17,69%) і КДПУ ім. В.Винниченка (n=21; 19,81%). Цікавим є той факт, що випробувані «Школи лідера» володіють тільки типом I і типом IV очікувань, що свідчить про тимчасову проектну організацію такої групи і вдалий селекційний відбір стажерів. Всі чотири типи очікувань наділені інтернальними, активними і

відкритими властивостями. Типи II, III, IV є своєрідною деталізацією середнього рівня соціальних очікувань з варіантами змістових особливостей.

Привертає увагу домінування типу V соціальних очікувань у випробуваних ХДУ (n=28; 24,78%) і учнів ДНЗ «ХСЛ» – n=22; 16,92%. Очікувані показники типу V в інших комбінованих і комерційних вибірках. Зазначимо, що тип V очікувань характеризується показниками низьких рівнів соціальних очікувань, суб'єктивного контролю, загальної осмисленості життя у поєднанні з екстернальністю, пасивністю і закритістю властивостей очікувань. Розподіл коефіцієнта очікувань за всіма типами є рівномірним. Пояснюємо превалюючі показники типу V у студентських і учнівській вибірках у першу чергу соціально-особистісними детермінантами, що впливають на тип очікувань, а вже потім тиском соціуму та іншими соціальними впливами.

Висновки: емпіричні результати й обґрунтування типів очікувань показали правомірність вибраних показників соціальних очікувань. Послідовність кластеризації від параметрів, що характеризують соціально-психологічні детермінанти очікувань особистості до параметрів, що характеризують соціальні очікування як важливий чинник конструювання особистістю соціальної реальності, дозволила відшукати причинно-наслідкові зв'язки типів очікувань, пояснити взаємозв'язок особистісного з соціальним у контексті соціальних очікувань. **Перспективи подальших наукових розвідок** вбачаємо у методологічному обґрунтуванні типології соціальних очікувань.

Бібліографічний опис джерел

1. Попович І. С. Типологічні особливості очікувань / І. С. Попович // Науковий вісник ХДУ. – Серія : психологічні науки : зб. наук. праць ХДУ / За ред. Блинової О.Є. – Вип. 1. – Т. II. – Херсон : ВД «Гельветика», 2014. – С. 64-70.
2. Lloyd S. Least square quantization in PCM's / S. Lloyd. – Bell Telephone Laboratories Paper, 1957. – P 211-227.
3. Tryon R.C. Cluster analysis / R.C. Tryon. – London: Ann Arbor Edwards Bros, 1939. – 139 p.